

Bijlage HAVO
2021

tijdvak 3

oud programma

geschiedenis

Bronnenboekje

Vroegmoderne tijd

bron 1

In 1570 schrijft Viglius, president van de Raad van State, over de Nederlanden:

Het land is dichtbevolkt, door een menigte mensen die van de nijverheid leven. Deze producten verkopen zij aan hun bureu en aan vreemdelingen; als tegenprestatie importeren zij graan, wijn en andere noodzakelijke voedingsmiddelen, om daarmee hun levensbehoeften te dekken en de mensenmenigte te voeden. Verder voeren zij de grondstoffen in die zij nodig hebben.

bron 2

In 1576 plunderen Spaanse soldaten Antwerpen. Deze gebeurtenis staat bekend als de Spaanse Furie. Frans Hogenberg maakt omstreeks 1577 hierover een prent, waarvan hier een gedeelte is afgedrukt:

bron 3

In 1580 voeren de Staten-Generaal van de Nederlanden en koning Filips II vredesonderhandelingen. Deze rekenmunt wordt gemaakt na het mislukken van de onderhandelingen.

Toelichting:

Links staat een leeuw afgebeeld met om zijn hals een halsband met de tekst 'inquisitie'. De muis stelt Willem van Oranje voor.

De tekst is *Liberato Rosis Leonem Loris Mus*: "Na het doorknagen van de banden, verlost de muis de leeuw."

Rechts zijn de paus en Filips II afgebeeld. Filips II biedt een olijftak aan de leeuw aan en houdt achter zijn rug een halsband.

De tekst is *Liber Revinciri Leo Pernegat*: "De leeuw weigert standvastig om weer vastgebonden te worden."

Moderne tijd

---

bron 4

Gedeelte van een toespraak die kanselier Bismarck in 1888 houdt voor het Duitse parlement:

We liggen midden in Europa. We hebben minstens drie aanvalsfronten. Frankrijk heeft slechts zijn oostgrens en Rusland slechts zijn westgrens waar ze aangevallen kunnen worden. (...) God heeft ons in een situatie geplaatst, waarin we dankzij onze burenen nooit lui of traag zullen worden. Hij heeft de meest oorlogszuchtige en rusteloze van alle naties, de Fransen, naast ons geplaatst en laat oorlogszuchtige gevoelens in Rusland groeien terwijl die daar vroeger in mindere mate aanwezig waren. Zo worden we dus van beide zijden gedwongen tot inspanningen die we anders niet geleverd zouden hebben. De snoeken in de Europese karpervijver verhinderen ons karpers te worden¹). (...) Het is niet de angst die ons vreedzaam maakt, maar het bewustzijn van onze kracht. We zijn sterk genoeg om onszelf te beschermen, zelfs als we op ongunstig moment worden aangevallen. Ik ben geen voorstander van een aanvalsoorlog. Maar als oorlog toch ontstaat door een aanval van ons, dan is het vuur door iemand anders aangestoken. Wij zullen het vuur zelf niet aansteken.

noot 1 Een snoek is een roofvis, die onder andere jaagt op vissen als karpers.

bron 5

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 verschijnt in Nederlandse kranten de volgende advertentie:

Het Hoofdcomité van de Nederlandse Vrouwen voor het Breien van Bivakmutsen voor Soldaten heeft de eer te berichten, dat het onder dagtekening van 5 november 1914, een circulaire, met daarbij behorende *Aanwijzingen voor het breien van bivakmutsen* heeft verspreid, waarbij het de steun en medewerking inroept van alle overige Nederlandse vrouwen om tegen de naderende winter een zeer groot aantal van zulke mutsen voor onze militairen te velde en in forten beschikbaar te kunnen stellen.

bron 6

Een prentbriefkaart waarop soldaten uit India te zien zijn die in Frankrijk gaan meevechten aan de kant van de Geallieerden tegen de Centralen, omstreeks 1916:

Vertaling van het bijschrift:
Aankomst van de Indiërs in Frankrijk.

Toelichting:
India is in deze tijd een kolonie van Groot-Brittannië, een van de Geallieerden.

bron 7

Een foto van Wiel van der Randen, genomen in juli 1934 tijdens het Jordaanoproer in Amsterdam:

bron 8

Hugo Moses, een Duitse Jood, emigreert in 1939 met zijn gezin naar de Verenigde Staten en schrijft over zijn ervaringen in de Kristallnacht, de nacht van 9 op 10 november 1938:

Om precies drie uur 's nachts ging bij mij thuis tweemaal langdurig de bel. (...) Ik riep tegen mijn vrouw: "Niet schrikken, het zijn mensen van de Partij, blijf vooral rustig." Toen ging ik in pyjama naar de voordeur en deed open. Een walm van alcohol sloeg me tegemoet en de bende drong mijn huis binnen. (...) In de tussentijd waren er zo'n tien geüniformeerde mannen mijn woning binnengedrongen. Ik hoorde mijn vrouw roepen: "Wat wilt u bij mijn kinderen? Over mijn lijk!" Toen hoorde ik alleen nog het gekraak van meubels die omvielen, versplinterend glas en het gestamp van zware laarzen. Weken later schoot ik nog telkens uit een rusteloze sluimer wakker en hoorde steeds weer dat gekraak, dat gedreun en dat gebons. We zullen die nacht nooit kunnen vergeten. (...) De laatste SA-man die het huis verliet, sloeg me met de wandelstok waarmee hij mijn schilderijen had vernield zo hard op het hoofd dat de zwelling veertien dagen later nog zichtbaar was. Toen hij naar buiten liep, schreeuwde hij me toe: "Zo, vieze smeerlap van een Jood, en nu nog maar veel plezier!"

bron 9

De Duitse legerpredikant Walter S. schrijft op 6 juli 1941 uit Rezekne (Letland) aan zijn vrouw:

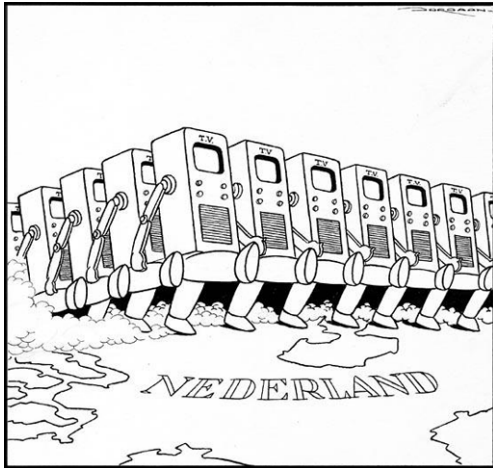
Buiten waren Russische gevangenen nog aan het scheppen. We moesten lang wachten. Daarna zong de leraar, de kapelaan sprak met een indrukwekkende stem en vele gebaren. Daarbij kon ik de mensen goed bekijken. Velen zagen er Germaans uit, daarnaast pure Slaven en gemengde types, in het algemeen geen onsympathiek volk. (...) Een bovenmeester, een fijne man die met de zijnen de hele toestand slechts had kunnen overleven door drie dagen in een kelder onder te duiken, vertaalde alles zeer levendig. De propagandacompagnie filmde. Wellicht komt er nog een fragment in de *Wochenschau*. Misschien ook nog van een andere soortgelijke plechtigheid, want zulke moordpartijen schijnen deze dagen overal in de Baltische staten te hebben plaatsgevonden.

Toelichting:

In juli 1941 nemen Duitse troepen het stadje Rezekne in. Walter S. is getuige van de begrafenis van 26 inwoners die kort daarvoor door Sovjettroepen zijn gedood. De *Wochenschau* is het wekelijks uitgebrachte bioscoopjournaal in nazi-Duitsland.

bron 10

Een prent van politiek tekenaar Jordaan in *Vrij Nederland* van 6 oktober 1951 met de titel 'De Opmars':

Toelichting:

De prent is gemaakt naar aanleiding van het begin van landelijke televisie-uitzendingen (drie uur per week).

bron 11

In 1959 bezoekt de Amerikaanse vicepresident Richard Nixon de Sovjet-Unie. Hij zegt tijdens een Russische radio-uitzending:

Sommige mensen vragen zich af waarom we onze [raket]bases niet sluiten, nu de Sovjetregering verklaart dat ze alleen vreedzame intenties heeft. (...) Het antwoord is dat wanneer de angst en achterdocht, die ons en onze bondgenoten ertoe hebben gedwongen om verdedigingsmaatregelen te nemen, worden weggenomen, ook de noodzaak om de bases open te houden voor ons verdwijnt. Met andere woorden: de enige oplossing voor dit probleem ligt in gemeenschappelijke, en niet in eenzijdige acties die leiden tot ontwapening.

bron 12

Op 30 augustus 1961 verschijnt deze prent van Herblock over de bouw van de Berlijnse Muur in de Amerikaanse krant de *Washington Post*:

Vertaling:

Boven de prent staat: "Jij bent hier nieuw, hè?"

Op de wegwijzer staat: "West - Oost".

bron 13

Alexander Dubček, de leider van de Praagse Lente, zegt in 1988 over Gorbatsjovs ideeën en over zijn eigen regering in 1968:

De behoeften en het doel zijn hetzelfde: economische hervorming en de democratisering van de partij en de hele samenleving. In de officiële (Sovjet)propaganda wordt er nu beweerd dat er geen overeenkomsten zijn tussen de programma's. Maar je hoeft maar één blik te werpen op ons programma uit 1968 en dit programma [van Gorbatsjov] en dan zul je zien dat ze gelijk zijn.